

فصلنامه بین المللی قانون یار

License Number: ۷۸۸۶۴ Article Cod: Y۶SH۲۱A۳۲۸ ISSN-P: ۲۵۳۸-۳۷۰۱

بررسی آثار و احکام حریم

(تاریخ دریافت ۱۴۰۰/۰۹/۱۵، تاریخ تصویب ۱۴۰۱/۰۲/۱۸)

دکتر نرجس توکلی افشار^۱

مدیر گروه رشته حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد

چکیده

قواعد کلی حریم مثل مفهوم، عناصر، ماهیت حریم و تفاوت آن با حق حریم خصوصیات حق حریم یا حق ارتفاق، انتفاع و مالکیت را بررسی نمودیم در پژوهش به انواع حریم و آثار و احکام راجع به هریک خواهیم پرداخت. در قوانین فعلی با انواعی از حریم مواجه می‌شویم که سابقه ای در فقه ندارند و در نتیجه توسعه علوم و فنون بوجود آمده اند که با قواعد و اصول سنتی حریم در فقه و قانون مدنی منطبق نیستند. در این مقاله انواع حریم با سابقه فقهی و انواع حریم مستحدثه را جداگانه مورد بررسی قرار خواهیم داد، حریم منابع آب (حریم قنات) حریم خطوط انتقال و توزیع نیروی برق و در انتها حریم آثار و بناهای تاریخی را مورد مطالعه قرار خواهیم داد.

واژگان کلیدی: فقه امامیه، حریم مستحدثه، حریم راه، حریم قنات، حریم آب

بخش اول: انواع حریم با سابقه فقهی، آثار و احکام مربوط به آن

صرف نظر از انواع حریم مستحدثه که دارای سابقه فقهی بوده و فقها در خصوص آنها در کتب خود بحث نموده اند که از جمله آنها می توان حریم نبات، چاه، چشمه، نهر، راه و روستا نام برد. قانون مدنی از ماده ۱۳۶ به بعد خود که برگرفته از فقه بوده است، به های حریم راه و روستا اشاره ای به سایر مصادیق داشته است ولی با توجه به قید و امثال آن، در ماده مذکور ان گفت که قانون گذار به آن نیز توجه داشته است، که ذیلا به توضیح هر یک خواهیم پرداخت.

بند اول: حریم منابع آب

رعایت حریم منابع آب اعم از چاه، قنات، چشمه و یا رودخانه از همان آغاز بهره برداری این منابع در جوار منابع دیگر مطرح بوده است، چرا که همواره نوعی نگرانی برای صاحبان منابع آب، وجود داشته است، نگرانی از این جهت که قنات جدید می تواند تاثیر نامطلوبی بر قنات قدیمی بگذارد. تعیین حریم یک منبع آب در حقیقت ایجاد نوعی اطمینان خاطر برای صاحبان آن و هشدار است به افرادی که می خواهند منبع جدیدی در حواشی یک منبع قدیمی آب ایجاد نمایند. رعایت حریم منابع آب دیگران، تنها برای جلوگیری از کاهش و نقصان منبع آب مجاور نیست بلکه به معنی برداشت مجاز و معقول از منابع آب زیرزمینی نیز می باشد در حقیقت برداشت مجاز نوعی حراست از منابع آب برای نسل های آینده محسوب می شود. ذیلا به توضیح حریم هر یک از این منابع می پردازیم.

بند دوم: حریم قنات

انتفاع کامل از قنات به عنوان یکی از منابع آب نیازمند این است که برای آن محدوده ای تحت عنوان حریم در نظر گرفت و دیگران را از تصرفات مضره به حال قنات مثل حفر چاه یا قنات دیگر منع نمود زیرا در صورتی که فاصله قانونی لازم رعایت نشود مسلما تأثیر سوئی بر میزان آبدهی قنات سابق خواهد داشت چه بسیار قنات هایی که به علت عدم رعایت حریم آن یا آبشان کاهش یافته با به کلی خشک شده است. در این گفتار پس از بیان مفهوم قنات و سابقه فقهی آن اشاره ای به وضعیت قانونی و رویه محاکم در خصوص آن خواهیم نمود.

قنات تشکیل شده است از یک دهانه یا هرنج که روباز است و یک مجرای تونل مانند زیرزمین و چندین چاه عمودی که مجرای کوره زیر زمینی یا نقب را در فواصل مشخص با سطح زمین مرتبط می سازد. چاه ها که به آنها در موقع حفر، میله هم گفته می شود، علاوه بر مجاری انتقال مواد حفاری

شده به خارج، یعنی سطح زمین، عمل تهویه نقب یا کانال زیرزمینی را نیز انجام می‌دهد و راه ارتباط برای لایروبی، تعمیر و بازدید از داخل قنات نیز به شمار می‌رود. قطر چاه‌ها و ابعاد مجرا را معمولاً آنقدر می‌گیرند که خاکبرداری حتی المقدور کم بشود و مقنیها هم بتوانند به آسانی پایین بروند و در آنجا کار کنند. ابعاد نقب (مجرا) در حدود ۱۲×۶۰ سانتی متر و قطر میله با چاه حدود ۸۰ تا ۹۰ سانتی متر و فاصله بین دو میله معمولاً بین ۱۵ تا ۲۰ متر، بیشتر یا کمتر است که در بعضی موارد مثلاً در محل‌های عبور از مسیر رودخانه یا تپه‌ها، ممکن است به ۲۰۰ متر هم برسد. آغاز قنات، همان دهانه قنات است که مظهر قنات نامیده می‌شود. مظهر قنات جایی است که آب از دل قنات بیرون می‌آید و ظاهر می‌شود و می‌تواند برای آبیاری و دیگر مصارف مورد استفاده قرار بگیرد. قسمت انتهائی قنات، پیشکار قنات نامیده می‌شود که در آخرین قسمت آن، مادر چاه قنات قرار گرفته است. توسعه قنات و افزودن بر تعداد چاه‌های آن که در اصطلاح به این عمل نو کنی قنات گویند، از مادر چاه آغاز می‌شود. قسمتهایی از قنات که با حفر آنها هنوز آب بیرون نمی‌آیند (مانند دهانه قنات و قسمتی هم از نقب) خشکه کار و قسمتی که آبدار است (قسمت انتهایی) قسمت آبداه قنات نامیده میشود. حفر قنات معمولاً از مظهر آن که همان سطح زمین و خشک است آغاز و سپس اولین چاه‌ها یا میله‌ها که اینها هم خشک و بی آب هستند، حفر می‌شود. بعد، کار به مطرف قسمت‌های بالا دست که همان قسمت‌های آبه.. زمین باشد، ادامه پیدا می‌کند. طول یک رشته قنات که در میزان آبدهی آن نیز موثر است، نسبت به شرایط طبیعی میسر آن، متفاوت می‌باشد. این شرایط بستگی به شیب زمین و عمق مادر چاه دارد. از طرف دیگر هرچه سطح آب زیرزمینی پایین تر باشد، عمق مادر چاه بیشتر می‌شود. قنات‌هایی وجود دارد که طول آنها از یک کیلو متر هم کمتر است و قنات‌هایی هم دیده می‌شود که دهها کیلومتر طول دارد. طولترین قناتی که تاکنون در ایران حفر شده، در حوالی گناباد از توابع خراسان است که ۷۰ کیلومتر طول آن است و عمیق ترین مادر چاه قنات‌های ایران به روایتی ۴۰۰ متر و به روایت دیگر ۳۵۰ متر عمق دارد و آن مربوط به قنات قصبه گناباد است.

بند سوم: سابقه فقهی حریم قنات

مشهور فقها میزان حریم قنات در زمین رخوه (سست) را ۱۰۰۰ ذراع و در زمین صلبه (سخت) ۵۰۰ دانسته اند، برخی از فقها به استناد روایتی که از امام حسن عسگری (ع) منقول است حریم قنات را تا حدی که زیان نرساند دانسته اند، برخی دیگر نیز به دلیل ضعف روایت مقدار حریم را ۵۰۰ یا ۱۰۰۰ ذراع دانسته اند ولی ملاک ضرر را نیز پذیرفته اند یعنی اگر مقادیر مذکور برای دفع ضرر از قنات

کافی نباشد به مقدار لازم بر آن افزوده خواهد شد؟ آنان که ملاک ضرر را پذیرفته اند دوری یا نزدیکی تصرفات به قنات برای آنها مهم نیست بلکه ضرری بودن تصرف مهم است بنابراین اگر در فاصله کمتر از ۵۰۰ یا ۱۰۰۰ ذراع تصرف غیر مضره اتفاق بیفتد ناقص حریم قنات نخواهد بود و بالعکس اگر در فاصله دورتر ۲۰۰ یا ۱۰۰۰ ذراع تصرف مضر تشخیص داده شود ناقص حریم خواهد بود کسانی که مسافت‌های مذکور در تعیین حریم قنات برای آنها موضوعیت دارد، فقط احداث قنات جدید در حریم قنات سابق را ممنوع می‌دانند نه مطابق تصرفات، همچنین حضرت امام خمینی فقط رعایت حریم مادر چاه را لازم می‌دانند و نسبت به سایر چاه‌ها رعایت حریم ضروری نیست.

بخش دوم: حریم قنات در قوانین موضوعه و رویه قضایی

بند اول: قوانین موضوعه

قانون مدنی ماده ۱۳۸ قانون مدنی مقرر می‌دارد: حریم چشمه و قنات از هر طرف در زمین رخواه ۵۰۰ گز و در زمین سخت ۲۵۰ گز است. لیکن اگر مقادیر مذکوره در این ماده و ماده قبل برای جلوگیری از ضرر کافی نباشد به اندازه ای که برای دفع ضرر کافی باشد به آن افزوده می‌شود همانطور که ملاحظه می‌شود قانون مدنی در تعیین میزان حریم قنات از قول مشهور فقهای امامیه پیروی نموده است با این تفاوت که ذراع به گز تبدیل شده است. در خصوص اینکه حریم قنات آیا فقط شامل مادر چاه می‌شود یا سایر چاه‌ها را نیز در بر می‌گیرد؛ عده ای از حقوق دانان معتقدند که حریم قنات مخصوص مادر چاه است و دیگری حق ندارد در فاصله ۵۰۰ یا ۲۵۰ گز حسب مورد، مادر چاه دیگری حفر نماید، و رعایت این مسافت در دیگر حلقه چاه‌ها لازم نیست مگر در صورت وجود ضرر، که آن هم از باب احتراز از ضرر است نه رعایت حریم برخی دیگر از نویسندگان نیز مقادیر ماده ۱۳۸ قانون مدنی را فقط مخصوص مادر چاه میدانند ولی برخلاف نویسندگان قبلی مجاری خشکه کار قنات و سایر حلقه چاه‌ها را دارای حریم می‌دانند و به نظر ایشان مقدار آن به قدری است که برای دفع ضرر از آن کافی باشد. عده ای دیگر همچون دکتر جعفری لنگرودی معتقدند که سایر چاه‌های قنات نیز برای تعمیر و ریختن خاک دارای حریم است ولی مقدار حریم را به میزانی که برای ریختن خاک‌های آن چاه‌ها لازم است می‌دانند. آقای محمدحسین پوراحمد در پایان نامه خود معتقدند که مادر چاه و سایر حلقه چاه‌ها مجموعه قنات را تشکیل می‌دهند و وضع حریم در کل این مجموعه است. با توجه به اینکه ماده ۱۳۸ قانون مدنی از قنات به طور هم‌لایه صحبت نموده و فکری از مادر چاه و سایر جوی‌ها به میان نیاورده و مجموع این‌ها قنات را تشکیل

می‌دهد، رعایت حریم برای سایر چاه‌ها نیز لازم و ضروری است، از طرف دیگر قائل نشدن حریم برای چاه‌های دیگر باعث خسارت خواهد شده و این با کمال انتفاعی که در ماده ۱۳۶ قانون مدنی آمده است منافات دارد زیرا کشت و زرع و جاری شدن آب املراف چاه‌ها باعث فرسایش خاک و نفوذ آن در زمین خواهد شد و از این طریق باعث فروریختن چاه می‌گردد. بنابراین نظر اخیر ترجیح دارد. نکته دیگر اینکه ماده ۱۳۷ و صدر ماده ۱۳۸ در مقام بیان مقادیر حریم چاه، چشمه و قنات است بطوریکه ماده ۱۳۷ حریم چاه را برای آب خوردن ۲۰ گز و برای زراعت ۳۰ گز دانسته است و صدر ماده ۱۳۸ حریم چشمه و قنات را در زمین رخواه ۵۰۰ گز و در زمین سخت ۲۵۰ گز دانسته است در ابتدا شاید به نظر برسد قانونگذار در بیان مقادیر حریم از نظر مشهور پیروی نموده است ولی با دقت در ذیل ماده ۱۳۸ و ۱۳۹ به این نتیجه می‌رسیم که قانونگذار نیز مبنای اصلی حریم را ضرر قرار داده و در این موضوع به نظر مخالف مشهور بیشتر گرایش یافته است بنابراین در فواصل مذکور هم اگر حفر چاه یا قنات دیگر موجب ضرر به چاه یا قنات سابق گردد به اندازه دفع ضرر به مقادیر مذکور افزوده خواهد شد. حال این سؤال پیش می‌آید که در صورت اثبات اینکه حفر چاه یا قنات جدید در کمتر از فواصل تعیین شده هیچ گونه ضرری به منابع سابق ندارد آیا این ادعا قابلیت استماع را دارد یا خیر؟ به عبارتی دیگر مقادیر مذکور در موارد ۱۳۷ و ۱۳۸ قانون مدنی یک اماره قانونی و نسبی است یا اماره مطلق؟ در خصوص موضوع در قانون وجود دارد که ظاهراً با هم متعارضند، از یک طرف مواد ۱۳۷ و ۱۳۸ ق.م. و حکم شماره ۲۹۰۳ شعبه اول دیوان عالی کشور را داریم که مقادیر مذکور در این مواد را مطلق دانسته و از طرف دیگر تبصره ماده ۱۷ قانون توزیع عادلانه آب تشخیص حریم چاه، قنات و مجری را بر عهده وزارت نیرو دانسته است. عده ای از حقوقدانان معتقدند که تبصره ماده ۱۷ قانون توزیع عادلانه آب مواد ۱۳۷ و ۱۳۸ ق.م. را نسخ کرده کرده است. برخی دیگر از حقوقدانان ادعای نسخ را رد می‌کنند و اعتقاد ایشان بر این است که این دو قانون را اینگونه باید جمع نمود که آمارها باقیست و خلاف آن را وزارت نیرو می‌تواند احراز نماید. به خصوص باقی‌گذارن ماده ۱۳۷ در اصلاحات سال ۶۱ و ۷۰ توهم نسخ را از بین می‌برد. به نظر می‌رسد اطلاق اماره بر فرض‌های مذکور در مواد ۱۳۷ و ۱۳۸ غلیل است زیرا کاربرد اماره زمانی است که اکثر موارد صدق کند و در مواردی که برای ما مبهم است، حکم اغلی را نیز به موارد مردد تسری می‌دهیم، ولی در زمان حاضر با استفاده از جدیدترین فرمول‌های علمی و محاسبات دقیق وضعیت منعلقه و آمار هیدرولوژیک محل قابل تعیین است و دیگر نیازی به اماره مزبور نیست.

اینجاست که فرسودگی قوانین موجود در باب حریم در قانون مدنی آشکار می‌گردد. برای اصلاح این نارسایی‌ها باید این نهاد حقوقی و مورد نیاز جامعه را که از فقه سرچشمه می‌گیرد با شرایط روز جامعه تطبیق دهیم. بنابراین صرف نظر از نظریه اداره کل حقوقی قوه قضائیه که مقادیر مذکور در مواد ۱۳۷ و ۱۳۸ قانون مدنی را کما کان معتبر می‌داند. به نظر ما مقادیر مذکور دیگر موضوعیت ندارند و حریم چشمه و چاه و قنات به اندازه ای است که برای جلوگیری از ضرر و کمال انتفاع از آنها ضرورت دارد و مقدار آن را حسب مورد کارشناس تعیین می‌نماید.

۱. قانون راجع به قنات مصوب ۱۳۰۹/۰۶/۰۶

در این قانون رعایت حریم قنات از سوی مالکین مجاور لازم و ضروری دانسته شده است و ماده یک این قانون میزان حریم را به میزانی که در قانون مدنی آمده است دانسته است نکته مهمی که در ماده یک، سه و چهار این قانون مشاهده میشود این است که قانونگذار برخلاف نظر مشهور فقها حریم در املاک را نیز پذیرفته است و مالکین مجاور را به رعایت حریم قنات ملزم نموده است.

۲. قانون توزیع عادلانه آب مصوب ۶۱/۱۲/۱۶

ماده ۳ این قانون احداث هر گونه قنات را منو مل به موافقت و اجازه وزارت نیرو دانسته است که این وزارت خانه با وه به خصوصیات هیدرولوژی منطقه نسبت به صدور پروانه حفر بهره برداری اقدام می‌کند، ماده ۱۷ این قانون تشخیص مریم قنات را با کارشناسان وزارت نیرو دانسته است و در مون اخلاء. ملود دعوا در دادگاه، دادگاه پس از اخذ نظر کارشناسان مزبور اقدام به ما، ور رأی خواهد نهود.

۳. آیین نامه اجرایی اصل دوم قانون توزیع عادلانه آب و موب ۶۳/۰۲/۱۸

ماده ۱۹ این آیین نامه تشخم مریم جاه و نان و چشمه و مجاری آب و تاثیر متقابل منابع آب مذکور نسبت به هم در هر مورد با کارشناسان فنی وزارت نیرو با شرکت‌های آب من ملفه ای دانسته است که با در نظر گرفتن وضعیت منابع آب، شرایط هیدرولوژیک محل و مقدار بهره برداری مجاز آب میزان حریم را تعیین می‌نمایند.

۴. قانون معادن مصوب ۱۳۱۷

در ماده ۱۷ این قانون آمده است که در صورتی کی درخواست اعطای پروانه اکتشاف معدنی که در حریم قنات دیگری است نماید باید قبلا رضایت مالک را اخذ نماید. در ماده ۵ قانون معادن مصوب

۱۳۳۶ هم هر گونه بهره برداری و عملیات اکتشافی در حریم قنات منوط به رضایت مالک است.

۵. قانون آب و نحوه ملی شدن آن مصوب ۱۳۴۷

ماده ۳۷ این قانون به وزارت آب و برق اجازه داد در صورتی که قناتی را متروک تشخیص دهد می تواند راسا مورد استفاده قرار دهد یا اجازه بهره برداری آن را به دیگری واگذار نماید یا اجازه حفر چاه یا قنات دیگر در حریم قنات مترو صادر نماید. تبصره ماده ۳۸ این قانون هم همچون قانون توزیع عادلانه آب تشخیص حریم قنات را با کارشناسان وزارت نیرو دانسته است.

بند دوم: رویه قضایی

همانطور که قبلا گفته شد برخلاف قانون مدنی رفقه که قائل به موات بودن زمین حریم می باشد رویه قضایی تمایل بر این است که حریم را در املاک مردم نیز به رسمیت بشناسد. در رویه قضایی ملاک تعیین میزان حریم، صرفا ورود ضرر به چاه و قنات است و مقادیر مذکور در قانون مدنی و به تبع آن ماده یک قانون قنات عملا مورد توجه دادگاهها قرار نمی گیرند. توجه به آرای زیر این تمایل محاکم را به خوبی نشان می دهد. نکته دیگر اینکه تبصره ماده ۱۷ قانون توزیع عادلانه آب و نظریات شماره ۱۰۳۸۳/۷ مورخ ۲۱/۱۰/۷۹ و ۷۸۰۵۸ مورخ ۹/۱۰/۸۲ اداره کل حقوقی نیز تشخیص حریم چاه و قنات را که امری تخصصی و فنی است صرفا بر عهده کارشناسان وزارت نیرو دانسته به سایر کارشناسان، ولی بعضی از محاکم به این امر توجه نداشته و برای تعیین میزان حریم از سایر کارشناسان رسمی دادگستری استفاده می نمایند که امری خلاف قانون است. آرای شماره ۱۶۷ شعبه ۲۱ دیوان عالی کشور نظر به اینکه چاه بدون پروانه در حریم آبده قنات... قرار دارد علاوه بر نت و انت آب زیرزمینی باعث ورود زبان به آب قنات می گردد بهره بردای از آن ممنوع می باشد.

تاریخ رسیدگی ۶۶/۰۳/۰۷

شماره دادنامه ۱۴۰/۲۱

خلاصه جریان پرونده

در تاریخ ۶۵/۰۲/۱۷ آقای الف دادخواستی به طرفیت سازمان آب منطقه ای تهران به خواسته اعتراض به رأی سازمان مزبور به عنوان اینکه عادلانه صادر نشده نام دادگاه حقوقی یک تهران نموده فتوکی اخطاریه شماره ۴۴۱/۱ ۱۳۶۵ ۱۹/۱۰-۱۳۰/۶۰ سازمان آب منطقه ای تهران که در آن تصریح شده برابر نظریه کارشناسان اعزامی و رأی کمیسیون رسیدگی به صدور پروانه اداره بهره برداری از چاه محفوره در اراضی نره نباد خالصه شهرستان کرج مورد تأیید قرار نگرفته و برابر قانون بدون

پرداخت خسارتی باید مسدود گردد و بهره برداری از آن ممنوع می‌باشد، ضمیمه دادخواست شده که به کلاس ۶/۶۲ شب ۲۷ بن و نت رسیدگی نین پرونده از سازمان خوانده مطالبه که امور حفاظت منابع آب برونده کلاس ۱۸۱۰-۱۰۰۴ را ارسال و نماینده معرفی نموده. نماینده خوانده در دادگاه اظهار داشته معترض دلیلی بر توجیه اعتراض و علت آن ارائه نموده. با توجه به نظریه کارشناسان اعزامی به محل رد اعتراض مورد تقاضاست. در تاریخ ۲۲/۱۱/۶۵ رن دادگاه منفق با مشاور به خلاصه این استدلال که حسب مندرجات پرونده سازمان آب منطفه‌های تهران کارشناسان سازمان حفر چاه بدون پروانه توسط خواهان را به سبب اینکه در حریم آبد قنات تکمان قرار دارد علاوه بر ایجاد نکث و انت آب زیرزمینی منقله باعث ورود زیان به آب قنات مذکور نیز دانسته و خواهان اعتراض موجهی به نظریه کمیون تبصره ماده ۳ قانون توزیع عادلانه آب نموده نظر خود را بر ابطال اعتراض ابراز نموده است. بر اثر اعتراض آقای - پرونده به دیوان عالی کشور ارسال شده.

هیأت شعبه در تاریخ بالا تشکیل گردید پس از قرائت گزارش آقای... عضو ممیز و اوراق پرونده و مشاوره نمود. چنین نظر می‌دهند: با توجه به محتویات پرونده و استدلال دادگاه نظریه مورخ ۲۷/۱۱/۱۳۶۵ شعبه ۲۷ دادگاه حقوقی یک تهران ابرازی در پرونده ۶۵/۶۲ موجه و صحیح تشخیص و تأیید می‌گردد پرونده جهت انشاء حکم به شعبه مزبور فرستاده می‌شود.

بخش سوم: حریم خطوط انتقال و توزیع نیروی برق

حفظ، نگهداری و جلوگیری از خطرات و زبانه‌های احتمالی از تأسیسات برق رسانی کشور اقتضاء دارد که قانونگذار به آن توجه نموده و با تصویب قوانین و مقرراتی خاص در این زمینه مانع تصرفات اشخاص در نزدیکی این تأسیسات بشود. محدودیت‌هایی که قانونگذار در قالب این تأسیسات تبیین نموده باعث می‌شود حتی مالکین دیگر نتوانند آنگونه که می‌خواهند از ملک خود استفاده و بهره برداری نمایند. بنابراین رعایت آن از سوی همگان لازم و ضروریست. اما باید به این نکته هم توجه داشت که چنانچه از این رهگذر خساراتی به اشخاص وارد آید نباید جبران نشده باقی بماند. در این مبحث پس از بیان میزان حریم خطوط برق در قوانین موضوعه و آخرین تحولات، نگاهی هم به نحوه جبران خسارات اشخاصی که املاک آنان به نحوی محل عبور این خطوط واقع می‌شود می‌اندازیم.

بند اول: انواع حریم خطوط برق و میزان هریک از آنها

تبصره ۲ ماده ۱۸ قانون سازمان برق ایران مقرر می‌دارد حریم خطوط انتقال برق و توزیع نیروی برق

اعم از هوایی و زیرزمینی با توجه به ولتاژ برق با پیشنهاد وزارت آب و برق و تصویب هیأت وزیران تعیین خواهد شد. در اجرای مفاد این تبصره هیأت وزیران به موجب تصویب نامه شماره ۲۹۰۵۲ مورخ ۱۳۴۷/۱۰/۸ که آخرین مصوبه و قانون در این خصوص است حریم خطوط فشار قوی نیروی برق در خارج از محدوده شهرها را با توجه به ولتاژ برق به دو درجه به شرح ذیل تقسیم بندی نموده است. بند اول: حریم درجه یک با توجه به ماده یک این تصویب نامه حریم درجه یک در نوار است در طرفین مسیر خط و متصل به آن که عرض هریک از این دو نوار در سطح افقی به شرح جدول شماره (۱) تعیین شده است. مطابق ماده ۴ این تصویب نامه در مسیر و حریم درجه یک اقدام به هرگونه عملیات ساختمانی و ایجاد تأسیسات مسکونی و دامداری با باغکاری و درخت کاری تا هر ارتفاع ممنوع است و فقط ایجاد زراعت فصلی و سطحی، حفر چاه و قنات راهسازی و شبکه آبیاری مشروط بر اینکه سبب ایجاد خسارت برای تأسیسات خطوط انتقال نشود با رعایت ماده ۸ این تصویب نامه بلامانع است، در این ماده آمده است که باید قبلا از مسئولین عملیاتی خطوط نیروی برق راهنمایی لازم خواسته شود و اجازه کتبی کب گردد و در هر حال نظر وزارت آب و برق باید ظرف یک ماه از تاریخ وصول در خواست اعلام شود. البته تبصره یک ماده ۴ ایجاد شبکه‌های آبیاری و حفر چاه و قنات و راهسازی را در هر حال در فاصله کمتر از ۳ متر از پی پایه‌ها مجاز ندانسته است. در داخل محدوده شهرها فواصلی که برای رعایت ایمنی و سایر جهات فنی خطوط انتقال و توزیع نیروی برق در نظر گرفته می‌شود مطابق تبصره یک ماده ۲ می‌تواند متناسب با فواصل پایه‌ها تا ۳۰٪ کمتر از مقدار مقرر برای حریم درجه یک باشد. تاریخ ۲۶/۲/۸۰ هیأت وزیران به موجب تصویب نامه ۹۱۴۵/ت/۲۲۲۹۳ با الحاق تبصره ای به ماده ۳ تصویب نامه ۲۹۰۵۲ تخفیف مذکور در آن ماده را به مناطق واجد شرایط خارج از شهرها نیز تسری داد و این مناطق را وزارت نیرو پیش بینی و تعیین خواهد نمود. در تصویب نامه مذکور وزارت نیرو به منظور یکسان سازی نحوه محاسبه تخفیف حریم درجه یک، بخش نامه شماره ۱۰۰/۳۰/۷۴۶۶۵ را در تاریخ ۲۵/۱۲/۸۳ تصویب نمود. به موجب این بخشنامه اعمال تخفیف در حریم درجه یک ولتاژ ۲۰ کیلو ولت، مستلزم انجام مطالعات مستقل در هر مورد و ارائه آن به وزارت نیرو جهت کسب مجوز است. پیرو این بخشنامه نیز بخشنامه دیگری در خصوص نحوه محاسبه حریم درجه یک خطوط انتقال و توزیع نیروی برق به شماره ۱۰۰/۳۰/۲۶۳۳۷ مورخ ۱۰/۵/۸۵ تا سطح ۲۰ کیلو ولت تصویب شد که نحوه محاسبه تخفیف حریم درجه یک این خطوط را بر اساس فاصله دو تیر (طول اسپن و حداقل میزان

کشش سیم به شرح ذیل تعیین نموده است). در مناطقی که فاصله بین دو تیر (اسپن) به گونه ای باشد که امکان برخورداری از حداکثر ۳۰٪ تخفیف مسیر نباشد می توان از هادی های با روکش حفاظتی که از اتصال کوتاه در هنگام تماس لحظه ای با هادی ممانعت به عمل آورد استفاده کرد. در این صورت می توان حریم را تا ۶۰ سانتی متر کاهش داد مشروط بر آنکه کل میزان تخفیف از ۳۰٪ حریم درجه یک تصویب نامه ۲۹۰۵۲ مورخ ۸/۱۰/۴۷ هیأت وزیران تجاوز نکرده و به عبارتی دیگر میزان کل تخفیف نباید موجب شود که حریم از ۱۰/۲ متر کمتر شود. بند دوم: حریم درجه دو طبق تعریفی که ماده یک تصویب نامه ۲۹۰۵۲ از حریم درجه دو داشته ؟ آن را عبارت از دو نوار می داند در طرفین حریم درجه یک و متصل به آن که نواصل افقی حد خارجی حریم درجه دو از محور خطا در هر طرف با توجه به ولتاژ برق به شرح جدول شماره (۱) می باشد. شکل زیر به خوبی حریم درجه یک و دو در اطراف دکل برق را نشان می دهد.

بخش چهارم: ضمانت اجرای عدم رعایت حریم

در ماده ۷ تصویب نامه مذکور آمده است که چنانچه اشخاص بر خلاف مقررات این آیین نامه عملیات و تصرفاتی در حریم درجه یک و درجه دو خطوط انتقال و توزیع بنمایند مکلفند به محض اعلام ماموران وزارت آب و برق و مؤسسات و شرکت های تابع عملیات و تصرفات را متوقف و به هزینه خود در رفع آثار عملیات و تصرفات اقدام نمایند. ماده ۹ لایحه قانونی رفع تجاوز از تاسیسات آب و برق کشور مصوب ۳/۴/۱۳۵۹ نیز در این راستا مقرر نموده است که چنانچه در مسیر و حریم خطوط انتقال، توزیع نیروی برق، حریم کانالها و انهار آبیاری احداث ساختمان با درختکاری و هر نوع تصرف خلاف مقررات شده یا بشود، سازمانهای آب و برق بر حسب مورد با اعطای مهلت مناسب با حضور نماینده دادستان مستحذات غیر مجاز را قلع و قمع و رفع تجاوز خواهند کرد. شهربانی و ژاندارمری مکلفند که به تقاضای سازمان های ذیربط برای اعزام مأموران کافی و انجام وظایف مزبور اقدام نمایند.

بند اول: جبران خسارت

احداث و اجرای پروژه های عمرانی عمومی همچون برق رسانی و انتقال آن به سایر نقاط مستلزم نصب تیرهای برق در زمین می باشد، گذشته از این مقدار زمین که جهت نصب پایه های دکل برق مورد استفاده قرار می گیرد محدوده ای نیز تحت عنوان حریم این خطوط، همانطور که قبلاً گفته شد به مالکین این اراضی تحمیل می شود. چنانچه این اراضی متعلق به دولت باشد مسلماً بحث جبران

خسارت و پرداخت بهای آن سالبه به انتفای موضوع خواهد بود ولی چنانچه این املاک متعلق به اشخاص خصوصی باشد این بحث پیش می‌آید که آیا دولت برای در اختیار گرفتن این اراضی ملزم به پرداخت خساراتی به صاحبان زمین است یا خیر؟ و چنانچه دولت ملزم به پرداخت خساراتی باشد دامنه شمول این خسارات تا کجا خواهد بود؟ فقط در صورتی دولت ملزم به پرداخت خسارت است که در اراضی واقع در خارج از محدوده شهرها اعیانی در مسیر خطوط وجود داشته باشد و در راستای اجرای طرح از بین برود با خساراتی به آن وارد آید. مشابه این حکم را تبصره یک ماده ۱۸ قانون سازمان برق ایران نیز پیش بینی نموده است که پرداخت خسارت را فقط منوط به وجود اعیانی در مسیر خطوط و تخریب آن می‌داند. ماده ۱۸ قانون موصوف نیز به استفاده مجانی از معابر عمومی شهرها، حریم املاک و مستغلات و دیوارهای آنها که مشرف به معابر عمومی باشند و زمینهای زراعتی تا آنجا که عرفاً موجب خرابی و سلب استفاده متعارف از املاک مردم نشود به منظور نصب وسائل انتقال و توزیع نیروی برق تاکید دارد بدون اینکه وجهی از این بابت به صاحبان این املاک پرداخت شود. مشابه این حکم را قانونگذار در بند ۸ ماده ۲۹ قانون برنامه عمرانی سوم کشور مصوب ۱۳۴۶ و بند ۹ ماده ۵۰ قانون برنامه و بودجه کشور مصوب ۱۳۵۱ نیز پیش بینی نموده، در دو قانون موصوف استفاده دولت از اراضی واقع در خارج از محدوده شهرها که در مسیر خطوط برق قرار می‌گیرند را حق ارتفاق تلقی نموده که از بابت آن وجهی به اشخاص پرداخت نخواهد شد. نتیجه حاصل از قوانین مذکور این است که در صورت تصرف اراضی داخل محدوده شهرها و همچنین ایجاد حریم در این اراضی (به دلیل سلب استفاده متعارف مالکین ملک خود) عرصه و اعیان از مالک خریداری می‌گردد ولی در مورد اراضی خارج از محدوده شهرها که بر اثر احداث خطوط انتقال و توزیع نیروی برق، مورد تصرف و در حریم قرار می‌گیرند. حکمی که در خصوص پرداخت خسارت اراضی خارج از محدوده شهرها تا قبل از تصویب لایحه تملک وجود داشت با توجه به ماده ۱۲ لایحه تملک به دلیل مغایرت با این قانون نسخ می‌گردند. پشتوانه این حکم نظر شماره ۲۲۸۱۸/۳۰/۸۶ مورخ ۷/۸/۱۳۸۶ شورای محترم نگهبان و نظر شماره ۴ مورخ ۲۳/۱/۱۳۸۹ هیأت عمومی دیوان عدالت اداری است، که مشروح نظرات مذکور را در مبحث جبران خسارت خطوط لوله گاز آوردیم بنابراین از ذکر مجدد آنها خودداری می‌نماییم. رویه عملی شرکت‌های برق با توجه به مصاحبه‌های انجام شده با دفاتر حقوقی آنها و قرار گرفتن اراضی شخصی نگارنده در مسیر خطوط برق مؤید این است که دامنه پرداخت خسارت در خارج از محدوده شهرها محدود به اراضی خواهد

بود که برای احداث پایه‌های دکل برق مورد احتیاج شرکت باشد و چنانچه بر اثر رفت و آمد ماشین آلات مربوطه خساراتی به محصولات کشت شده در زمین مورد نظر وارد آید مطابق نظر کارشناس از طرف شرکت قابل جبران خواهد بود.

بند دوم: ضمانت اجرای تجاوز به حریم آثار تاریخی

تجاوز به حریم آثار تاریخی بلور قطع به ثبت اثر در فهرست آثار ملی و جهانی لطمه وارد می‌کند. به همین منظور لازم است به هر طریق ممکن جلوی این تجاوزات گرفته شود. برای این منظور در سازمان میراث فرهنگی تشکیلاتی به عنوان یگان حفاظت فعالیت دارد که مسئولیت حفاظت و سرکشی به آثار تاریخی را به عهده دارد. چنانچه هر شخص اعم از حقیقی یا حقوقی به حریم آثار و بناهای تاریخی تجاوز نماید پس از شکایت سازمان میراث فرهنگی، متجاوز، به دادرسی عمومی و انقلاب معرفی تا پس از تکمیل تحقیقات دادگاه طبق قوانین موجود درباره شخص تصمیم بگیرد. قانونگذار در ماده ۵۶۰ قانون تعزیرات آورده است. هر کس بدون اجازه از سازمان میراث فرهنگی کشور با یا تخلف از ضوابط مصوب و اعلام شده از سوی سازمان مذکور مبادرت به عملیاتی نماید که سبب تزلزل بنیان آنها شود یا در نتیجه آن عملیات به آثار و بناهای مذکور خرابی یا لطمه وارد آید، علاوه بر رفع آثار تخلف و پرداخت خسارت وارده به حبس از یک تا سه سال محکوم می‌شود. علاوه بر قانون مذکور در ماده ۶ قانون راجع به حفظ آثار ملی مصوب ۱۳۰۹/۸/۱۲ آمده است که عملیات مفصله ذیل ممنوع و مرتکبین آن به موجب حکم محکمه قضایی به ادای پنجاه تومان الی هزار تومان جزای نقدی محکوم خواهند شد، بعلاوه معادل خساراتی که به واسطه عمل خود بر آثار ملی وارد ساخته اند می‌توان از ایشان اخذ نمود. بندب این ماده در مقام بیان عملیات مجرمانه مذکور آورده است « اقدام به عملیاتی در مجاورت آثار ملی که سبب تزلزل بنیان یا تغییر صورت آنها شود.

نتیجه گیری

بحث حریم یکی از مباحثی است که گذشته از سابقه فقهی آن، قانون گذار ما ابتدا آن را در قانون مدنی پیش بینی و مطرح نمود. ماده ۱۳۶ این قانون در مقام تعریف حریم آورده است که حریم مقداری از اراضی اطراف ملک قنات نهر و امثال آن است که برای کمال انتفاع از آن ضرورت دارد. این تعریف در حقیقت بر گرفته از فقه بوده و از مجموع تعاریف فقها نیز همین تعریف قابل برداشت است، حقوقدانان نیز هر یک از دیدگاه خود به تعریف حریم پرداخته اند ولی هیچ یک از تعاریف مذکور جامع و کامل نیست، زیرا گذشته از آنکه عناصر حریم به طور کامل از بطن تعاریف مزبور

استخراج نمی‌شود، بلکه ماهیت آن نیز مبهم به نظر می‌رسد. بنابراین حریم را اینطور می‌توان تعریف نمود «حریم مقداری از اراضی موات یا غیر موات اطراف ملک، قنات، نهر و امثال آن است که عرفاً و عادتاً که برای کمال انتفاع و دفع ضرر از آن ملک لازم و ضروری بوده به نحوی که به صاحب آن اولویت انتفاع از آن ملک را می‌دهد و حد نهایی آن حسب طبیعت و نیازهای هر موردبر عهده کارشناس مربوطه خواهد بود. بنابراین همانطور که در تعریف مذکور آوردیم، ماهیت حریم در حقیقت اولویت در انتفاع برای صاحب حریم است و نظر قائلین به ملکیت صحیح به نظر نمی‌رسد، زیرا مهمترین اثر ملکیت این است که مالک بتواند ملک خود را به تنهایی بفروشد ولی درباره حریم اینگونه نیست و نمی‌توان به تنهایی آن را فروخت، زیرا در این صورت هدف از احیای ملک و جعل حریم (که کمال انتفاع و دفع ضرر از ملک می‌باشد) نیز مخدوش می‌شود، گذشته از آن ملکیت با احیای چیزی به دست می‌آید ولی در حریم مالک چیزی را احیا نمی‌کند، بلکه زمینی را که احیا کرده است، مقداری از اراضی اطراف آن به تبع آن زمین در اختیار او قرار می‌گیرد، بدون اینکه این مقدار از اراضی را خود احیا کرده باشد. بنابراین برخلاف استدلال کسانی که قائل به ملکیت حریم هستند، روی حریم ملک هیچ احیایی صورت نمی‌گیرد. این دیدگاه در مصادیق مستحدثه حریم نیز قابل تطبیق است زیرا به عنوان مثال در صورتی که شرکت گاز و شرکت برق در راستای تامین منفعت عمومی مبادرت به احداث خطوط گاز و برق نماید، مالکیت شرکت‌های مزبور محدود به همان مقدار زمینی خواهد بود که جهت احداث خطوط لوله و یا دکل‌های برق مورد نیاز می‌باشد و نسبت به حریمی که به تبع احداث این تاسیسات ایجاد می‌شود، شرکت‌های ذینفع در این خصوص هیچگونه مالکیتی ندارند، زیرا گذشته از اینکه نسبت به این مقدار از حریم، هیچ گونه بهایی به مالکین نمی‌پردازند بلکه خود نیز در مقام احیای آن بر نیامده‌اند.

بنابراین مالک زمین (صاحب حریم) نسبت به حریم ملک خود تنها دارای من اولویت است و این حق برای این است که مالک از ملی خود و دولت از تاسیسات احداثی خود بتواند، استفاده ملاوب را ببرد و دیگران حتی صاحب ملک مجاور که حریم به ملک او تحمیل و محدودیت‌هایی را برای او ایجاد کرده است، نمی‌تواند در محدوده حریم نصر فانی نماید که موجب ورود ضرر به صاحب حریم باشد.. در خصوص میزان حریم قانون مدنی در ماده ۱۳۷ خود آورده است که حریم چاه برای آب خوردن ۲۰ گز و برای زراعت ۳۰ گز می‌باشد. در ماده ۱۳۶ نیز حریم چشمه و قنات را از هر طرف در زمین رخواه ۵۰۰ گز و در زمین سخت مقدار آن را ۲۵۰ گز دانسته است. امروزه با توجه به

پیشرفت صنعت و تکنولوژی و ظهور مصادیق جدیدی از حریم، این احکام ناقص و متروک به نظر می‌رسند زیرا گذشته از آنکه تنها به چند مصداق سستی از جمله چاه، چشمه و قنات بسنده نموده بلکه اتکا به مقادیر مذکور نیز معقول به نظر نمی‌رسد، به طوریکه مقادیر مذکور در این مواد را اماره ورود ضرر نیز نمی‌توان گرفت، زیرا کاربرد اماره زمانی است که موضوع آن در اکثر موارد صدق کند و در مواردی که حکم آن برای ما مهم است حکم اغلبي را به موارد مردد تسری دهیم. بنابراین امروزه که با استفاده از جدیدترین فرمولهای علمی و محاسبات دقیق از جمله محاسبه منحنی تراز آب و آمار هیدرولوژیک محل می‌توان میزان دقیق حریم را توسط کارشناسان تعیین نمود دیگر مقادیر مذکور موضوعیت نخواهد داشت.

منابع و مآخذ

قرآن کریم و بعد

الف) کتب فارسی

- امامی، دکتر سید حسن، حقوق مدنی، ناشر کتاب فروشی اسلامیه، جلد اول، چاپ چهارم، سال ۱۳۶۲
- بازگیر، یدالله، منتخب آراء دیوان عالی کشور پیرامون مسائل اراضی و آب، انتشارات فردوسی، چاپ اول، سال ۱۳۷۸
- براتی، اکبر - بشیری، عباس، حریم در حقوق ایران، انتشارات نگاه بینه، چاپ اول، سال ۱۳۸۷
- براتی، اکبر بشیری، عباس، شرایط فنی و ضوابط قانونی انواع حریم در حقوق کاربردی ایران، انتشارات جنگل، چاپ اول، سال ۱۳۹۰.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، دانشنامه حقوقی، انتشارات بن سینا، چاپ دوم، سال ۱۳۵۲.
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، حقوق اموال، انتشارات گنج دانش، چاپ دوم، سال ۱۳۷۰
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق، انتشارات گنج دانش، سال ۱۳۷۶
- حائری، علی، شرح قانون مدنی، تهران انتشارات گنج دانش، چاپ اول، سال ۱۳۷۶۰
- حسینی، سید جعفر، مالکیت زمین در اسلام، انتشارات اسلامی، چاپ اول، سال ۱۳۶۵
- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، دانشگاه تهران، چاپ دوم، سال ۱۳۳۰
- رشیدی، حمید، قانون توزیع عادلانه آب در حقوق ایران، نشر دادگستر، ج اول، ۱۳۷۸
- رشیدی، حمید، فرهنگ اصطلاحات حقوقی صنعت آب و برق، نشر دادگستر، چاپ اول، سال ۱۳۷۸
- سرمد، مرتضی، حریم از نظر فنی و حقوقی، انتشارات درخشان، جلد اول، سال ۱۳۵۴
- صفایی، سید حین، دوره مقدماتی حقوق مدنی، انتشارات میزان، جلد اول، سال ۱۳۸۷.
- طاهری، حیب الله، حقوق مدنی، قم، دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، سال ۱۳۶۰

- طبرانیان، غلامرضا، دعاوی تصرف، انتشارات گنج دانش، چاپ اول سال ۱۳۷۶.
- کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق، شرکت سهامی انتشار، سال ۱۳۸۵
- کاتوزیان، ناصر، دوره مقدماتی حقوق مدنی، اموال و مالکیت، انتشارات میزان، جاب سی و سوم، سال ۱۳۹۱
- کاتوزیان، ناصر، قانون مدنی در نظم حقوقی کنونی، انتشارات میزان، چاپ نوزدهم، سال ۱۳۸۲.
- کامیار، غلامرضا، حقوق شهر سازی، انتشارات مجاه، چاپ اول، سال ۱۳۷۹.
- کردوانی، پرویز، منابع و مسائل آب در ایران، انتشارات دانشگاه تهران، سال ۱۳۶۸.
- عدل، مصطفی، حقوق مدنی، تهران، چاپخانه گلشن، چاپ هشتم، سال ۱۳۵۴.
- عمید، حسن، فرهنگ فارسی عمید، ناشر امیر کبیر، سال ۱۳۵۵.
- متین دفتری، احمد، مجموعه رویه قضایی، دانشگاه تهران، چاپ دوم، سال ۱۳۶۲.
- منزوی، محمد تقی، آبرسانی شهری، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ چهارم، سال ۱۳۶۴.
- ولایتی، سعد الله، حریم منابع آب و کاربرد آن در برنامه ریزی ناحیه ای، انتشارات خراسان، سال ۱۳۷۱.

ب) کتب عربی

- حرعاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، تهران، المكتبة الاسلامیه، چاپ دوم، سال ۱۱۳۸۹ ق.
- حسینی شیرازی، سید محمد، الفقه، کتاب احیاء الموات، قم، دار القرآن الکریم، چاپ دوم، سال ۱۳۶۹ ق.
- حلی، حسن بن یوسف بن مطهر (علامه حلی)، تذکره الفقهاء، قم، موسسه آل البيت (ع) الاحیاء التراث، چاپ دوم، سال ۱۴۱۴ ق.
- حلی، جعفر بن حسن (محقق حلی)، شرایع الاسلام، تهران دار المكتبة الاسلامیه، چاپ سوم، سال ۱۳۷۷ ه. ق.
- طوسی، محمد بن حسن بن علی، المبسوط فی فقه الامامیه، تهران، مکتبه المرتضویه الحشاء الاثار الجعفریه، چاپ سوم، سال ۱۳۴۵ ق.
- عاملی، زین الدین بن علی (شهید ثانی)، روضه البهیة فی شرح المعه الدمشقیه، بیروت، دار العالم الاسلامی، چاپ دوم، سال ۱۳۸۶ ق.
- عاملی، زین الدین بن علی (شهید ثانی)، مسالک الافهام، الی تنقیح شرایع الاسلام، قم، موسسه

- معارف الاسلامیه، چاپ اول، سال ۱۴۱۳.ق.
- عاملی، شمس الدین محمد بن مکی، (شهید اول) الدروس الشرعیة فی فقه الامامیه، قم، انتشارات صادقی، چاپ اول، ۱۲۶۹ ه.ق.
- کلینی، محمد بن یعقوب، الفروع من الکافی، انتشارات دار الکتب الاسلامیه، تهران، چاپ دوم، سال ۱۳۶۲ ه.ش.
- موسوی اصفهانی، سید ابو الحسن، وسیله النجاه، نجف، المطبعة المرتضویه فی النجف الاشرف، چاپ ششم، ۱۳۵۹ ه.ق.
- موسوی خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، تهران، انتشارات مکتبه الاعتماد، چاپ اول، سال ۱۴۰۳.ق.
- نجفی، شیخ محمد حسین، جواهر الکلام، فی شرح شرائع الاسلام، تهران، دار الکتب الاسلامیه، چاپ دوم، سال ۱۴۰۴.ق.

